

sinüs cetvelleri oluşturduğu bilinmektedir (bk. ZİC-i ULUĞ BEY). Uluğ Bey'e isnadı şüpheli olan *Târîh-i Ulus-i Erba'a* Farsça olarak kaleme alınmış, fakat tamamı günümüze kadar gelmemiştir. Hükümdarın çevresindeki tarihçilerden birinin yazmış olabileceği ileri sürülen bu eser Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra kurulan Çin ve Moğolistan, Altın Orda Devleti (Cuciler), İran ve Çağatay Türkleri'nin Orta Asya'daki devletlerini konu almıştır (Göker, s. 120-121).

BİBLİYOGRAFYA :

Devletşah, *Tezkire* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, s. 148, 408, 429, 433; Bâbü, *Bâbü'nâme* (trc. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul 1970, I, tür.yer.; W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı* (trc. Tahiroğlu Akdes Nimet), İstanbul 1930; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 260-268; a.mlf., *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyâsüddin-i Kâşî'nin Mektubu*, Ankara 1985; Lütüf Göker, *Uluğ Bey, Rasathanesi ve Medresesi*, Ankara 1979; T. N. Kari-Niazov, "Uluğ Beg", *DSB*, XIII, 535-537; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (haz. Aykut Kazancıgil – Sevim Tekeli), İstanbul 1982, s. 18-19, 47-48; Saffet Bilhan, *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat*, Ankara 1988, s. 44-55; Muammer Dizer, *Ali Kuşçu*, Ankara 1988, s. 7-10; Yavuz Unat, *Ali Kuşçu'nun Risâlat al-Fathiyya Adlı Eserinin, Gök Küreleri Üzerine Olan Dördüncü ve Beşinci Makaleleri Üzerine Bir Çalışma* (yüksek lisans tezi, 1990), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim*, İstanbul 2008, s. 81-92; a.mlf., *Ali Kuşçu, Çağını Aşan Bilim İnsanı*, İstanbul 2009, s. 18-24; a.mlf., "Timurlular Devri ve Uluğ Bey'in Bilimsel Çabaları", *Bilim ve Ütopya*, sy. 131, İstanbul 2005, s. 21-25; *Arabic Science and Medicine*, London 1993, s. 112-113; *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (haz. Songül Boybeyi), Ankara 1996; Oktay Aslanapa, "Uluğ Bey", a.e., s. 56-57; Müjgan Cunbur, "Devletşah'a Göre Uluğ Bey", a.e., s. 109-121; Y. Hüsnü Livaty-

lı, "Uluğ Bey Zamanında Eğitim ve Öğretim Hayatı", a.e., s. 225-236; B. Rosenfeld, "Uluğ Bêg", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 993; a.mlf. – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 277-279; Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara 1999, s. 213-214, 224-226; ayrıca bk. İndeks; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye* (haz. Melek Dosay Gökdoğan v.dğr.), Ankara 2004, III, 121-122; Baturhan Valihocayev, *Uluğ Bey Devri Medreseleri* (trc. Kishimjan Eshenkulova), İstanbul 2004; Abdülmüteâl es-Saîdî, *el-Müceddidün fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-âdâb), s. 339; M. Shevchenko, "An Analysis of Errors in the Star Catalogues of Ptolemy and Uluğ Beg", *Journal for the History of Astronomy*, XXI/2, Cambridge 1990, s. 187-201; Beatrice F. Manz, "Uluğ Beg", *El²* (İng.), X, 812-814; Zühre el-Kütübî, "Uluğ Bek", *el-Mevsû'atü'l-'Arabîyye*, Dimaşk 2001, III, 304-305.

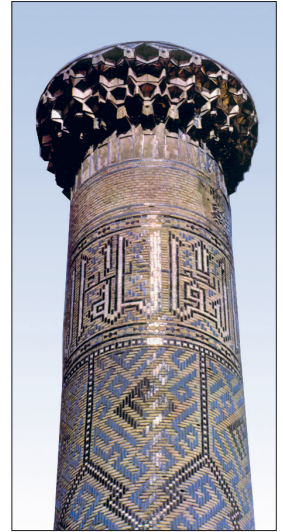

YAVUZ UNAT

ULUĞ BEY MEDRESESİ

Semerkant'ta
XV. yüzyılın ilk çeyreğinde
inşa edilen medrese.

Timur'un torunu, ünlü âlim ve devlet adamı Uluğ Bey tarafından yaptırılmıştır ve bugün Registan adıyla anılan, zamanında pazar yeri olarak kullanılan meydana yer almaktadır. Timurlu geleneğine uygun biçimde kervansaray, hankah ve diğer bölümlerden meydana gelen bir külliye teşkil eden yapılardan sadece medrese ayakta kalmıştır. Bugünkü şekliyle 1619-1636 tarihli Şirdâr ve 1646-1660 tarihli Tillâkârî adlı iki Özbek medresesiyle birlikte meydana bir köşesini bütün ihtişamıyla dolduran Uluğ Bey Medresesi diğer iki medre-

Uluğ Bey Medresesi'nin kuzeydoğu köşesindeki minare

senin de ilham kaynağı olmuştur. Giriş kapısı üzerindeki kitâbede medresenin Uluğ Bey Gürgân tarafından 820 (1417) yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Mescid kısmı üzerindeki kitâbeden bu kısmın 822'de (1419), âbidevi ölçülerdeki cümle kapısı üzerindeki kitâbeden de kapının 823'te (1420) tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bina başka medreseler de yaptıran Uluğ Bey'in en muhteşem eseridir. Özellikle 820 (1417) tarihli Buhara'daki medreseyle yakın irtibatı bulunan bu medresenin yanında diğerleri çok mütevazı kalmaktadır.

Dini ilimlerle birlikte diğer ilimlerin de okutulduğu medrese bu faaliyetini uzun bir müddet sürdürmüştür. XVIII. yüzyılda depo olarak kullanılan yapı daha sonra tekrar medreseye çevrilmiştir. XX. yüzyılın başlarında büyük ölçüde tahribata uğramış, 1930 yılından başlayarak tamir ve restorasyona tâbi tutulmuş, özellikle 1950 yıllarında canlılık gösteren bu faaliyet son zamanlara kadar sürmüştür. Çalışmalar esnasında sadece harap olan kısımlar değil binanın zengin mimari tezyinatı da restore edilmiştir. 56 × 81 m. ebadında olup tipik bir dört eyvanlı medrese planına sahip yapının köşelerinde yüksek minareler bulunmaktadır. Sivri kemerli devâsâ cümle kapısından geçilerek avluya açılan eyvandan başka bu eyvanın iki tarafında yer alan ve dik açılı birer dirsek teşkil eden koridorlarla avluya ulaşılmaktadır. Bina'nın meydana bakan köşelerinde bir kenarı 30 m. uzunluğunda, kare planlı ve üzerleri kubbeye örtülü iki dershane vardır. Bu dershaneler ayrıca doğrudan dışarıya açılan kapılarla da meydanla bağlantılıdır. Avluya bakan giriş eyvanının tam karşısında yer alan kible eyvanının arkasın-

Uluğ Bey Medresesi'nin avlusu ve çift katlı revakları

ULUĞ BEY MEDRESESİ

Uluğ Bey
Medresesi'nin
taçkapisından
çini süsleme
detayı

daki mescid, enlemesine kemerlerle kible duvarına dikey biçimde beş bölüme ayrılmış uzun dikdörtgen bir mekân teşkil etmektedir. Mescid, medresenin kible tarafındaki köşelerinde yer alan ve meydana bakan cephenin köşelerinde bulunanlara benzeyen kubbeli dershanelerle doğrudan bağlantılıdır. Merkezî avlunun yanlarında iki kat halinde talebe odaları mevcuttur. Medresenin meydana açılan muhteşem cümle kapısı binanın iki katı bir yüksekliğe sahiptir ve iki taraftan büyük ve yüksek tuğla payandalarla desteklenmiştir. Cümle kapısı sivri kemerli, geniş ve yüksek bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Cephenin büyük bir bölümünü kaplayan cümle kapısı köşelerdeki minarelerle birlikte medreseye heybetli bir görünüm vermektedir. Medrese ayrıca iç ve dış kısımlarında değişik tekniklerle yapılmış çini tezyinatıyla göz doldurmaktadır. Farklı yazı örnekleri ve geometrik şekillerin yaygın biçimde kullanıldığı, fırûze ve lâcivert çinilerin hâkim olduğu tezyinata değişik kısımlarında kullanılan mermerlerin de katılmasıyla binanın ihtişamı daha da artmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

D. Hill – O. Grabar, *Islamic Architecture and its Decoration*, London 1964, s. 53; D. Brandenburg, *Samarkand*, Berlin 1972, s. 190-200; E. Knobloch, *Beyond the Oxus*, London 1972, s. 133; V. I. Oumniakov – Y. Aleskerov, *Samarkand: Guide Illustré*, Moskva 1973, s. 150-155; *The Architecture of the Islamic World* (ed. G. Michell), London 1984, tür.yer.; J. D. Hoag, *Islam*, Stuttgart 1986, s. 142; L. Golombek – D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988, s. 263-265; A. P. Kolbincev – L. Y. Mankobskaya, *Po Drevnim Gordam Uzbekistana*, Moskva 1988, s. 161; J. Feeney, "Memories of Samarkand", *Aramco World*, XXXV/4, Houston 1984, s. 37-41; J. Lawton, "The Golden Road", *a.e.*, XXXIX/4 (1988), s. 27-35.

A. ENGİN BEKSAÇ

ULÛMÜ'L-HADÎS

(bk. MUKADDİMETÜ İBNİ'S-SALÂH).

ULÛMÜ'L-HADÎS

(علوم الحديث)

Hadis usulü
veya onun alt disiplinleri
anlamında terim.

Hadis ilmi rivâyetü'l-hadîs ve dirâyetü'l-hadîs diye iki kısma ayrılır. Kabul veya red açısından râvi ve mervînin durumunu bildiren kaideler ve meseleler bütününü ifade eden dirâyetü'l-hadîs aynı zamanda "ulûmü'l-hadîs, mustalahu'l-hadîs, kavâidü'l-hadîs, usûlü'l-hadîs" şeklinde de adlandırılır (M. Accâc el-Hatîb, s. 13). Dirâyetü'l-hadîs ilminin birden fazla adla anılması'nın çeşitli sebepleri vardır. Dirâyetü'l-hadîs içinde birbirinden farklı çok sayıda ilim bulunduğundan bazı âlimler çoğul olarak ulûmü'l-hadîs teribini kullanmıştır. Yine rivâyetü'l-hadîs ilmine asıl teşkil ettiği göz önüne alınarak usûl-i hadîs adını verenler de vardır. En genel anlamıyla hadislerin sıhhat açısından durumunu tesbite yarayan kaidelerle bu kaidelerden ortaya çıkan terimlerden oluştuğu için dirâyetü'l-hadîs yerine kavâidü'l-hadîs ve mustalahu'l-hadîs terkiplerine de yer verilmiştir. Erken dönemde rivayet hadislerin naklini, dirâyet ise hadislerden mâna çıkarmayı ve fikhî yönlerini anlamayı ifade eder. Hadis ilminde dirâyetin usûl-i hadîs veya ulûmü'l-hadîs yerine kullanılması oldukça geç dönemlere rastlar. Nitekim Râmhûrmüzî'nin *el-Muhaddişü'l-fâsıl*'ında (s. 238, 312) ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'inde (s. 63-85) rivayet-dirâyet ayrımı hâlâ erken dönemdeki anlayışı yansıtır. Hatîb el-Bağdâdî'ye kadar dirâyet senedle değil metinle ilgili bir kavram sayılmıştır (Görmez, s. 99).

Hadis ilmini rivâyetü'l-hadîs ve dirâyetü'l-hadîs şeklinde iki başlık altında ele aldığı bilinen ilk âlim İbnü'l-Ekfânî'dir (ö. 749/1348). Ona göre rivâyetü'l-hadîs Resûl-i Ekrem'in söz ve fiillerinin zabtı, rivâyeti ve nakliyle ilgili iken dirâyetü'l-hadîs rivâyetin hakikati, şartları, çeşitleri ve hükümleri, râvinin halleri ve taşıması gerekli şartları, mervîyyâtın nevileri ve ilgili meseleleri konu edinir (Cemâleddin el-Kâsımî, s. 77). Taşköprizâde rivâyetü'l-hadîsi kıraat ilmiyle beraber nakle dayalı şer'î ilimler arasında zikrederken dirâyetü'l-hadîsi

Kur'an tefsiri ilmiyle birlikte nakillerin anlaşılmasına yönelik bir ilim diye kaydetmektedir (*Miftâhu's-sa'âde*, II, 5). Ona göre rivâyetü'l-hadîs ilmi, hadislerin Hz. Peygamber'e muttasıl şekilde nasıl dayandırıldığını, râvilerin zabt ve adalet yönünden durumlarını, senedin ittisâl ve inkıtâ bakımından keyfiyeti gibi hususları ele alır. Bu ilmin konusu, kendisinden sâdir olup olmadıklarının tesbiti bakımından Hz. Peygamber'in sözleridir. Delâletleri açısından hadisleri konu edinen dirâyetü'l-hadîs ise Arap dili kaidelerine ve şeriatın temel ilkelere dayanmak suretiyle hadislerin lafızlarından murat edilen mânâyı araştıran bir ilimdir (*a.g.e.*, II, 60, 128). İsnad ilmiyle hadis ilmini birbirinden ayıran Tehânevî de isnad ilminin aynı zamanda usûlü'l-hadîs şeklinde adlandırıldığını söyler ve onu "sıhhat ve zayıflık, tahammül ve eda yönünden hadislerin durumunu bilmeyi sağlayan ilkeler" biçiminde tanımlar (*Keşşâf*, I, 36). Hadis ilmine dair Şîa'dan günümüze ulaşan en eski eserin müellifi kabul edilen Şehîd-i Sâni' (*Dâiretü'l-ma'ârifü'l-İslâmiyyeti's-Sıfiyye*, V, 6), dirâyetü'l-hadîs ilmini "hadisin metninin yanı sıra illetli, zayıf veya sahih olsun bütün tariklerinin araştırıldığı ve makbul olanla merdud olanını birbirinden ayırt etmeyi sağlayacak hususların incelendiği ilim" şeklinde tarif eder (*er-Ri'âye*, s. 45; ayrıca bk. DİRÂYETÜ'L-HADÎS; RİVAYET).

Gerek Sünnî gerek Şii literatüründe hadis ilmine ilişkin tanımların ortak noktası bu ilmin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve hareketlerini, bunlar hakkında nakledilen rivayetleri ve bu rivayetlerin zaptedilmesini, nihayet sahih olanların olmayanlarından ayrılmasını konu edinmesidir. Erken dönemlerde hadis ilmini tanımlamada ve onun amacını belirlemede hadis senedine yoğunlaşan rivayet ilmine mahsus ölçülerin esas alınması hadis ilmini sadece rivayete indirgemeyi gerektirmez. Hadis ilmi açısından hadisin metni de önemlidir. Tarih boyunca hadis ilmine dair yapılan bazı tanımlamalarda metnin önemi vurgulayan açıklamalar da geliştirilmiştir. Nevevî hadis ilminin gayesini sadece hadisleri öğrenip kaydetmek ve başkalarına aktarmaktan ibaret görmez, onun asıl maksadının metnin anlamaları üzerinde düşünmek olduğunu söyler (*Şerhu Müslim*, I, 47). Buhârî şârihi Kirmânî de hadis ilmi için, "Resûlullah'ın söz, fiil ve hareketlerini bildiren ilimdir. Bu ilmin konusu Resûlullah'ın zatıdır" der (Süyûtî, s. 41). Bedreddin el-Aynî'ye göre de hadis ilmi-